

Київська Академія 22 (2025): 255–287.
<https://doi.org/10.18523/1995-025X.2025.22.255-287>
<https://ka.ukma.edu.ua>

Оксана Петренко-Момотенко

**Систематика українського та російського народів
німецьким науковцем Йоганом Готлібом Георгі
у зведеному етнографічному описі
Російської імперії XVIII ст.**

У статті висвітлено особливості етнографічної систематики українського та російського народів у зведеній праці німецького етнографа, природознавця, мандрівника, професора мінералогії та члена кількох європейських академій наук Йогана Готліба Георгі, присвяченій описові народів Російської імперії XVIII ст. Встановлено надруковані німецькою та російською мовами видання, в яких опубліковано найбільшу етнографічну працю Георгі «Опис усіх народів, що мешкають у Російській державі, та їхніх життєвих обрядів, звичаїв, одягу, жител, віросповідань та інших пам'яток», інформацією про Україну та побут українців у складі Російської імперії. Проаналізовано структуру та наповнення обох видань з перспективи систематики й обсягу описів українського та російського народів. Визначено розділи видань, де наведено етнографічні характеристики українців та росіян. Виявлено відмінності в об'ємі і текстовому наповненні німецького оригіналу та перекладного російськомовного видання при описі українців і росіян; окреслено основні критерії систематики інформації про обидва народи в одному й другому виданні та проаналізовано повноту й особливості етнографічного опису.

Ключові слова: систематика, етнографічний опис, український народ, російський народ, Йоган Готліб Георгі, Михайло Іванович Антоновський.

Сучасному українському науковому дискурсові притаманна підвищена увага до осмислення історії походження понять «Україна» та «українці», а також до окреслення специфіки українців порів-

няно з іншими народами й етнічними групами. Актуалізація цієї проблеми значною мірою пов'язується з політикою привласнення української культурної спадщини Росією, що запотребувало чіткішого окреслення відмінностей в ході українсько-російських історичних та етнологічних дискусій. Дослідження таких істориків, як Ярослав Грицак¹, Андреас Каппелер², Сергій Плохій³, Наталя Яковенко⁴ та інші, популярно інформують про передумови та чинники, що сприяли формуванню української нації і чіткому розмежуванню українського та російського народів. Однак сьогодні не варто нехтувати й важливістю давніших наукових праць, нехай і частково спростованих. Зокрема, суттєву допомогу в цьому питанні можуть надати описи краєзнавчих та етнографічних мандрівок Російською імперією в середині XVIII ст., складені різними дослідниками (С. Г. Гмеліним, С. П. Крашенінниковим, І. І. Лепехіним, Г. Ф. Міллером, П. С. Палласом, П. І. Ричковим та іншими), що їх звів в одній узагальненій праці німецький етнограф, природознавець, мандрівник, професор мінералогії та член кількох європейських академій наук Йоган Готліб Георгі (1729–1802)⁵.

До поля зору науковців ґрунтовні роботи Георгі про побут, звичаї, традиції, одяг і віросповідання народів Російської імперії потрапляли неодноразово. Росіяни найчастіше ними користувалися при вивченні багатонаціонального складу імперії, натомість

¹ Ярослав Грицак, *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* (Київ: Генеза, 1996), 360.

² Андреас Каппелер, *Нерівні брати: українці та росіяни від середньовіччя до сучасності*, пер. з нім. В. Кам'янець (Чернівці: Книги — XXI, 2018), 320.

³ Сергій Плохій, *Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності*, переробл. і доповн. вид. (Харків: КСД, 2021), 512.

⁴ Наталя Яковенко, *Дзеркала ідентичності: дослідж. з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII ст.* (Київ: Laurus, 2012), 470.

⁵ В радянському академічному довіднику ім'я науковця типово зросійщене: «ГЕОРГІ Іван Іванович [Йоганн-Готліб ...] ... російський етнограф, природознавець, мандрівник, акад. Петерб. АН (з 1783). За походженням німець» (*Українська радянська енциклопедія, т. 2: Боронування — Гергелі* (Київ: Гол. ред. УРЕ, 1978), 532). Окрім російського перекручення імені німецького дослідника подеколи трапляються помилки і в його написанні: приміром, у праці Д. І. Дорошенка неправильно вказано ім'я «Johann Gottfried Georgi» (Йоган Готфрід Георгі) (Dmytro Doroschenko, *Die Ukraine und Deutschland* (München: Ukrainische Freie Universität, 1994), 59).

в українському науковому середовищі спадщина Георгі слугувала насамперед джерелом з історії традиційного одягу⁶, рідше — як допоміжний матеріал у студіях над козацьким побутом. Утім, обидва ці аспекти не входять до кола даного дослідження.

Цю статтю буде зосереджено на питанні, як у зведеній праці Георгі другої половини XVIII ст. представлено етнографічну систематику українців і росіян та які специфічні риси цього підходу оприявнюються у ширшому імперському контексті. З'ясування особливостей систематики та потреба розмежувати етнографічні інформації про два «братні» народи спонукає до аналізу змістового наповнення прижиттєвих видань цієї зведеної праці з метою виявити подібності та відмінності в описі українців та росіян. Відтак, дослідницькі завдання даної статті такі:

- розглянути тексти видань різними мовами, де надруковано перші узагальнені етнографічні зведення про всі народи й етнічні групи Російської імперії XVIII ст.;
- виокремити та проаналізувати видання з описами українського і російського народів;
- визначити критерії та повноту таких описів;
- виявити подібності та відмінності в представленні інформацій про обидва народи.

Принагідно зазначу, що в цій статті не передбачено заглиблення в історіографію української етнографії, натомість увагу буде сконцентровано лише на принципах систематики, застосованих в описах українського та російського народів. Однак, перш ніж почати порівняльний аналіз критеріїв **систематики**, варто вказати ключові джерела, що формували інтелектуальне тло для праць Георгі, й чинники, що вплинули на поступову трансформацію описів науковця від краєзнавчих до етнографічних.

---

⁶Сергій Шаменков, «Серм'яга, жупан та герм'як у гардеробі українських козаків XVII століття», *Науковий вісник Національного музею історії України* 7 (2021): 462–471; його ж, «Образи козаків та мешканців Гетьманщини 1780-х років — історія циклу малюнків із рукопису О. Шафонського», *Стрій* 2 (1) (2020): 103–106; Василь Балушок, Марина Олійник «Вишивка на одязі українців: від давньої Русі до модерну (відповідь сучасним скептикам)», *Народознавчі зошити* 4 (2022): 798–813.

**Передумови появи етнографічної систематики
українського та російського народів
у зведеній праці Й. Г. Георгі**

Твори, присвячені описам побуту та звичаїв українців, виходили друком починаючи з XVII ст., проте це були лише окремі етнографічні замітки без загального етнологічного контексту. Сама ідея опису традиційно-побутової культури українців не була новою: чимало європейців-мандрівників занотовували свої враження. Найбільш репрезентативними серед таких описів українських теренів XVII–XVIII ст. слухно вважають роботи Еріха Лассоти фон Штеблау, Гійома Левассера де Боплана, Жана-Бенуа Шерера, Петра Івановича Симоновського, Йогана Ернста Фабрі, Вільгельма Крістіана Фрібе, Яна Непомуцена Потоцького та Філіпа Йогана фон Штраленберга. Проте вони виступали радше допоміжним, сказати б фоновим, матеріалом з перспективи проблематики даного дослідження. Адже, по-перше, одну частину з них присвячено лише українцям, а по-друге, інша частина пропонує опис побуту і культури Російської імперії з нечітким розмежуванням українського та російського народів. Приміром, Е. Лассота фон Штеблау⁷, оповідаючи про географічні й топографічні прикмети України другої половини XVI ст. та подробиці життя й побуту запорожців, обмежується винятково українськими теренами (переважно козацькими) без згадок про московські. Те саме бачимо в мемуарах

⁷ У «Щоденнику Еріха Лассоти фон Штеблау», після поїздки автора до Запорізької Січі та ряду українських міст в 1594 р., наведено відомості про географічні й топографічні дані українських теренів II половини XVI ст. й подробиці тодішнього життя та побуту запорожців. Однак перші публікації твору німецькою мовою було зроблено аж в 1854 р. (*Das Diarium des Erich Lassota von Steblau: mitgetheilt aus einer Handschrift der v. Gersdorff-Weicha'schen Stiftsbibliothek*, von Reinhold Schottin (Budissin: Monse, 1854), 26) та в 1866 р. (*Tagebuch des Erich Lassota von Steblau: nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet*, von Reinhold Schottin (Halle: G. Emil Barthel, 1866), VIII, 230); російський переклад надрукували в 1873 р. (Путевые записки Эриха Лассоты, отправленного римским императором Рудольфом II к запорожцам в 1594 г., перевод и примечания Ф. Бруна (Санкт-Петербург: Типография П. П. Меркульева, 1873), 95).

Боплана⁸, і майже те саме — у т.зв. «Літописі» Шерера⁹, де наведено краєзнавчий опис української території і військово-адміністративного устрою та історії запорозьких козаків. Своєю чергою, П. І. Симоновський¹⁰ узагальнив погляди кількох європейців і ро-

⁸ Не можна не згадати працю «Опис регіонів Польського королівства у межах Москви до кордонів Трансильванії» картографа Г. Л. де Боплана присвячену українській історії, географії, культурі й етнографії, яку спочатку видали в Руані у 1651 р. (Le Sieur de Beauplan, *Description des contrees du royaume de Pologne contenuës depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie* (Rouen: ches Jacques Cailloué, 1651), 79). Через малий тираж, а водночас чималий попит на перше видання Боплан невдовзі розширив її та видав як доповнення до раніше надрукованих карт України та Дніпра. Втім, невдовзі саме цей варіант набув статусу окремого повноцінного видання з подальшими передруками. Див.: «Опис України, яка входить до складу Королівства Польського. Від Москви до Трансильванії. Разом їхні звичаї, спосіб життя та ведення війни» (Le Sieur de Beauplan, *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenuës depuis les confins de la Moscouie, iusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de viures, et de faire la Guerre* (Rouen: ches Jacques Cailloué, 1660), VIII, 112 ; Paris, 1661; Rouen, 1673).

⁹ Двотомне видання Ж.-Б. Шерера «Літопис Малоросії» (Jean-Benoît Scherer, *Annales de la Petite-Russie: ou, Histoire des Cosaques-Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine, ou de la Petite-Russie, depuis leur origine jusqu'à nos jours; suivie d'un abrégé de l'histoire des hettmans des Cosaques, & des pièces justificatives: traduite d'après les manuscrits conservés à Kiow, enrichie de notes* (Paris: ches Cuchet, 1788), 1: XVI, 328; 2: 384) містить краєзнавчий опис українських теренів і військово-адміністративного устрою та історії запорозьких козаків. Майже відразу після виходу твору французькою мовою німецький історик Карл Гаммердерфер зробив його переклад та видав у переробленому варіанті: «Історія українського та запорізького козацтва, а також деякі відомості про їхню конституцію та звичаї» (Karl Hammerdörfer, *Geschichte der Ukrainischen und Saporogischen Kosaken, nebst einigen Nachrichten von der Verfassung und den Sitten derselben* (Leipzig: In der Weygandschen Buchhandlung, 1789), 200). У 1809 р. книжку Шерера переклав російською мовою український історик Василь Якович Ломиковський.

¹⁰ П. І. Симоновський звів разом кілька історичних праць європейців із власними нотатками (*Краткое описание о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ, чрезъ Бунчуковаго Товарища Петра Симоновскаго, 1765 года* (Москва: В Университетской типографии, 1847), 159, 17). Працю Симоновського, присвячену описові історії та побуту козацтва (щоправда, не завжди достовірному) видано пізніше: наприкінці 1847 р.

сіян на козацтво та походження і побут козаків першої половини XVIII ст. Частково він описав також буття малоросіян поряд із поляками, однак у контексті історії Росії. Так само в географічних працях Й. Е. Фабрі¹¹ та В. К. Фрібе¹² відомості про Україну та українців наведено серед географічних описів міст європейської частини Росії та характеристик торгівлі й землевпорядкування в Російській імперії. Що ж до Я. Н. Потоцького¹³, то хоч він і виводив

О. М. Бодянский надрукував її з рукопису, що належав Д. Н. Бантишу-Каменському.

¹¹ У першому та другому виданнях Й. Е. Фабрі «Посібник з новітньої географії для академій та гімназій» (J. E. Fabri, *Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische erdbeschreibung, einem kurzen abriss dergeogr. litteratur und einem umständlichen register*, 2 bd. (Halle: in der Hemmerdeschen Buchhandlung, 1784–1785), 1: XIV, 166; 2: II, 554. та див.: J. E. Fabri, *Handbuch der neuesten Geographie: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische Erdbeschreibung und vollständigem register* (Halle: in der Hemmerdeschen Buchhandlung, 1787), XVI, 496) серед географічних описів міст європейської частини Росії є описи й українських міст у складі Російської імперії. У третьому виданні (M. J. E. Fabri, *Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische erdbeschreibung und einem vollständigen register* (Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1790), XXVIII, 488) до українських географічних назв автор додав ще й етноніми: так, у параграфі 22 пункт I «Slavische Nationen» (Слов'янські нації) містяться згадки про тогочасні назви українського народу і губерній: «Малороси, малоруси або українці населяють Україну, що складає Київську, Мало- і Новоросійську, а також Слобідську губернії».

¹² У першому томі тритомової праці В. К. Фрібе «Про торгівлю Росії, сільськогосподарську культуру, промисловість та продукцію» (Wilhelm Christian Friebe, *Ueber Russlands handel, landwirthschaftliche kultur, industrie und produkte Ueber Russlands handel, landwirthschaftliche kultur, industrie und produkte: nebst einigen physischen und statistischen Bemerkungen*, bd. 3: *Die nach dem Schwarzen Meere zu Gelegenen Russischen Provinzen* (Gotha; St. Petersburg: bey Gerstenberg; Dittmar, 1796), 172–176) відомості про українців і козаків виокремлено у підрозділі «Ukrainische Kosaken». Варто відзначити, що описові українського народу («Malorossianer», «Kleinreussen», «Saporogischen») тут присвячено більше уваги, аніж описові торгівлі чи землевпорядкування на українських теренах, а саму територію понад 60 разів названо «Ukraine» — без німецькомовних варіантів «Malo-Roßa» чи «Klein Rußland».

¹³ У першому томі чотиритомної праці «Історичні та географічні фрагменти про Скіфію, Сарматію та слов'ян» польського етнографа, історика, архео-

походження українців від полян і древлян, а росіян від новгородських слов'ян, проте його спостереження носили радше історичний, аніж етнографічний характер.

Окремо варто виокремити працю Ф. Й. фон Штраленберга¹⁴ «Північна та східна частина Європи й Азії, що охоплює всю Російську імперію з Сибіром та Великою Татарією...», яка на кінець першої чверті XVIII ст. стала найповнішим етнографічним описом

лога й географа Я. Н. Потоцького, в першому ж абзаці першої книги (Jan Potocki, *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves* (Brunswick: dans la Librairie des Ecoles, 1796), 1: 3), наведено перелік слов'янських народів, де українців виокремлено серед решти, а в наступному абзаці подано відомості про походження українців і росіян: перших Потоцький виводить від полян і древлян, а других — від новгородських слов'ян.

- ¹⁴ В етнографічній праці «Північна та східна частини Європи та Азії...» шведського географа, картографа й мовознавця німецького походження Ф. Й. фон Штраленберга (відомого також як Філіп Юхан Таберт) серед відомостей про численні народи Російської імперії наведено не лише історичні та географічні, а й етнографічні відомості про Україну та українців (Philipp Johann von Strahlenberg, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, In so weit solches Das Gantze Rußische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer historisch-geographischen beschreibung der alten und neuern zeiten, und vielen anderen unbekannten nachrichten vorgestellt, nebst einer noch niemahls ans licht gegebenen tabula polyglotta von zwey und dreyßigerley arten tartarischer völker sprachen und einem kalmuckischen vocabulario; sonderlich aber eine grossen richtigen land-charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen so die asiatisch-scytische antiquität betreffen* (Stockholm: Selbstverl, 1730), 438). Свідченням попиту на цю книгу стали її численні переклади: в 1736 р. англійською (John von Strahtenberg, *An histori-Geographical description of the north and eastern part of Europe and Asia; but more particularly of Russia, Siberia, and Great Tartary; both in their ancient and modern state: together with an entire new polyglot-table of the dialects of 32 tartarian nations: and a vocabulary of the Kalmuck — Mungalian tongue. As also, a large and accurate map of those countries; and variety of cuts, representing Asiatick-Scythian Antiquities* (London: W. Innys and R. Manby, 1736), IX, 463); в 1757 р. французькою (Philipp Johann von Strahlenberg, *Description Historique De L'Empire Russien*, 2 t. (Aterdam: Desaint & Saillant, 1757), 1: XX, 383; 2: XI, 406); в 1780 р. іспанською (Philipp-Johann von Strahlemberg, *Nueva description Geographica del Imperio Ruso* (Valencia: Francisco Burguete, 1780), 188; 237); в 1797 р. російською (*Записки капитана Филиппа Иоганна Страленберга об истории и географии Российской империи Петра Великого: Северная и Восточная часть Европы и Азии* (1797).

народів тогочасної Російської імперії, зокрема її східної частини. Тут, звісно, йшлося і про Україну та українців: згадано клімат і ландшафт України, адміністративно-територіальний поділ українських земель, а також військовий устрій з виокремленням повідомлень про «малоросійських козаків» та «запорозьких козаків». Треба додати, що Штраленберг уживав у тексті не лише кілька варіантів назви «Малоросія» («Mala-Russia», «Malaja-Russia», «Klein Rußland», «Kleine Rußland», «Klein-Rußland»), а й назву «Україна» («Ukraine», іноді як альтернативний варіант — «oder Ukraine»), а в прикінцевому реєстрі навів тільки цю назву: «Ukraine was das Wortbedeute 184 (e)»¹⁵.

Зрештою, можна припустити, що німець Георгі обрав за взірць працю шведа фон Штраленберга, позаяк поле інтересів обох майже збігалось. Однак не йшлося про точне копіювання систематики Штраленберга, адже швед систематизував народи на основі зіставлення мов¹⁶, тоді як німець¹⁷ у своєму творі застосував концептуально інакшу схему. Зокрема, ним було використано низку ознак для об'єднання народів у групи на підставі етнографічних чи територіальних поділів за: походженням, територією, мовою, державно-адміністративною приналежністю, соціальним статусом, особливостями культури побуту.

Принагідно зазначу, що в пріоритетах німецького автора не одразу були народознавство й етнографія: спершу він надавав перевагу ботаніці та краєзнавству. Георгі приїхав до Росії у 1770 р. на запрошення імператорської Академії наук і мистецтв для участі в академічних експедиціях для описів природи, а відтак упродовж п'ятирічних подорожей (1770–1774) у складі цих експедицій власноруч описував та замальовував народи Поволжя, Приуралля та Сибіру. Достеменно відомо, що він у своїх описах користувався шаблоном критеріїв, окреслених в інструкції¹⁸ Г. Ф. Міллера для

¹⁵ Strahlenberg, *Das Nord- und Ostliche*, 14 [нenumерована].

¹⁶ Подібно до Готфрида Вільгельма Ляйбніца, який вважав ключовим критерієм для розрізнення народів мову. Ця теза стала основоположною для класифікації народів Росії та спричинила формування етнології як нової науки.

¹⁷ Георгі був учнем Карла Ліннея, автора поняття «систематика».

¹⁸ Затверджено на конференції Академії наук 5 квітня 1733 р. для опису народів Сибіру та Камчатки.

краєзнавчих академічних експедицій середини XVIII ст. У такий спосіб описи Георгі поступово перетворювались із краєзнавчих на етнографічні, й у підсумку їх було укладено за такою схемою: походження та історія народу, його територія, мова, зовнішній вигляд, особливості характеру, станова система, господарство (промисловість, торгівля, землеробство, тваринництво, транспорт), професії, побут (міський, сільський), одяг, харчування, виховання (моральні принципи), усталені традиції та звичаї, розваги, вірування (релігія). Утім, не всі 80 описаних ним народів представлено за повним переліком згаданих критеріїв.

Набута зацікавленість етнографією спонукала Георгі як дослідченого науковця доповнити власні нотатки краєзнавчими описами інших мандрівників¹⁹. Підсумком такого науково-дослідницького поєднання стала надрукована у Санкт-Петербурзі Карлом Вільгельмом Міллером багаточастинна праця «Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten» (Опис усіх народів Російської імперії, їхнього побуту, релігії, звичаїв, житла, одягу та інших дивоглядів)²⁰: у 1776 р. світ побачила перша та друга частини, в 1777 р. — третя, в 1780 р. — четверта. Водночас у 1776–1777 рр. в Санкт-Петербурзі, паралельно з виходом німецькомовного видання, Міллер надрукував працю Георгі у перекладі французькою²¹ та російською мовами. Перекладні видання відрізнялися від оригінального тим, що німецькою мовою світ побачили всі чотири частини праці, а французькою та російською лише три. Достеменно невідомо що унеможливило випуск четвертої частини, хоч у «Преувѣдомленіі» російськомовного видання видавець заявляв про намір опублікувати всі чотири частини: «Къ четвер-

¹⁹ С. Г. Гмеліна, С. П. Крашеніннікова, І. І. Лепехіна, Г. Ф. Міллера, П. С. Палласа, П. І. Ричкова та інших.

²⁰ Johann Gottlieb Georgi, *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten*, 4 ausg. (St. Petersburg: Carl Wilhelm Müller, 1776–1780).

²¹ Johann Gottlieb Georgi, *Description de toutes les nations de l'Empire de Russie, où l'on exposé leurs moeurs, religions, usages, habitations, habillemens et autres particularités remarquables*, trad. de l'allemand, 3 col. (St. Pétersbourg: Charles Guillaume Müller; De l'Imprimerie du Corps des cadets nobles du génie et de l'artillerie, 1776–1777).

той же, какъ къ последнѣй части, привосокупленъ будетъ общій титулъ, предисловіе, и оглавленіе»²².

Утім, для даного дослідження принциповою є наявність власне четвертої частини, де міститься оповідь про українців та росіян. Через неповних двадцять років²³ було надруковано друге видання російською мовою, до того ж у двох частинах замість чотирьох — без аналогічного випуску німецькою чи французькою мовами. Отже російськомовний текст перевидали у 1795–1796 рр. з дещо зміненим основним текстом та з невеликими змінами в назві²⁴. Тоді права на друк цієї етнографічної праці перебрав на себе книгопродавець Іван Петрович Глазунов, який у розділі «Предувѣдомленіе»²⁵ зазначав, що отримав від першовидавця, тобто К. В. Міллера, право друку означеної книги як німецькою (в 4 частинах) так і російською (в 3 частинах) мовами та має намір видати 4 частини з усіма відповідними фінансовими витратами. Тут же зазначалося, що до тексту внесено значні зміни порівняно з попереднім виданням за рахунок доповнень, уточнень і видалень тих фрагментів, які на той час уже не відповідали дійсності²⁶. У тексті передмови, як щойно згадувалося, йшлося про те, що видавець планує надрукувати третю й четверту частини, проте Глазунов їх не видав — чому, наразі невідомо. Натомість з певністю знаємо, що первісний переклад тексту з німецької мови на російську для першого видання робив Іван Іванович Богаєвський²⁷, а чи він перекладав і другу, стислу версію — досі не підтверджено.

²² Иоганн Готтлиб Георги, *Описание всех в Российском государстве обитающих народов, так же их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей* (Санкт-Петербург: К. В. Миллер, 1776), 1: 6 [нумерована].

²³ У 1795–1796 рр.

²⁴ Иоганн Готтлиб Георги, *Описание обитающих, в Российском государстве народов, также их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей*, 2 ч. (Санкт-Петербург: И. Глазунов, 1795–1796), 1: 76; 2: 178.

²⁵ Там само (Санкт-Петербург: И. Глазунов, 1795), 1: 3–12 [нумеровані].

²⁶ Там само, 3–4.

²⁷ У 1770-х рр. Іван Богаєвський працював перекладачем Відомчої експедиції в Академії наук, колезьким перекладачем та офіційним перекладачем при російській імператриці Катерині II.

Третє видання етнографічної праці Георгі підготував у 1799 р. щойно згаданий Глазунов, надрукувавши всі її частини російською мовою із трохи зміненою назвою та розширеними підзаголовками, які акцентували увагу на характері змін²⁸. У передмові до цього видання Глазунов повідомляв, що поставив собі за мету видати всі чотири частини тексту, поклавши в основу первісне німецькомовне видання та перше перекладне видання російською мовою. Про своє попереднє, друге, російськомовне видання він тут не згадує, і так само не називає імена перекладачів російськомовних видань. Натомість в інших джерелах фіксується ім'я Михайла Івановича Антоновського²⁹ як перекладача третього видання, щоправда подеколи його помилково називають другим — приміром, у бібліографіях В. Сопікова та Г. Геннаді³⁰. Втім, нас у цьому випадку цікавлять передусім зміни, внесені Антоновським в ході перекладу та «оновлення» тексту через 19 років після виходу в світ четвертої частини німецькомовного першоджерела. В даному дослідженні було використано саме цей, останній том повного німецькомовного видання, тобто його четверта частина, надрукована у 1780 р., а також четверта частина третього випуску російськомовного видання 1799 р., позаяк лише в ній наведено інформації про українців та росіян.

²⁸ Иоганн Готтлиб Георги, *Описание всех, обитающих в Российском государстве, народов и их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, вероисповеданий и других достопамятностей* (Санкт-Петербург: И. Глазунов, 1799), 1: тит. с.

²⁹ Бібліограф, укладач класифікації 150 тис. книг різними мовами, видавець, перекладач, вихованець Києво-Могилянської академії, де він навчався у 1772–1779 рр.

³⁰ Василий Сопиков, *Опыт российской библиографии, или полный словарь сочинений и переводов, напечатанных на славенском и российском языках, от начала заведения типографий до 1813 года, с предисловием, служащим введением в сию науку, совершенно новую в России, с историею о начале и успехах книгопечатания как в Европе вообще, так и особенно в России, с примечаниями о древних и новых редких книгах и их изданиях, и с краткими из оных выписками* (Санкт-Петербург: в Типографии Императорского Театра, 1813–1816), 4: 51; Григорий Геннаді, *Справочный словарь о русских писателях и ученых умерших в XVII и XIX столетиях и список русских книг с 1725 по 1825 г., т. 1: А–Е* (Берлин, 1876), 36.

Систематика українського та російського народів у німецькомовному виданні етнографічної праці

З основного заголовку четвертої частини німецькомовного видання «Mongolische Völker, Russen und die noch übrigen Nationen (Монгольські народи, росіяни та інші народи)» зрозуміло, що, хоч і без спеціального виділення, до «інших» народів віднесено «малоросіян» і «козаків»³¹. Автор відмежовує їх уже тим, що описує росіян та українців в окремих розділах: «Die Russen (Росіяни)», «Die Malorussen (Малоросіяни)», «Die Kasaken (Козаки)» та «Die gewesenen saporoger Kasaken (Колишні запорозькі козаки)». У розділі «Малоросіяни» текст починається з повідомлення про ареал розселення нащадків тих слов'ян, що осіли вздовж Дніпра й відомі як «Malorussen (малоросіяни)», «Kleinrussen (малороси)», або «Ukrainer (українці)». Для означення їхньої території використано поняття «Україна» в сенсі прикордоння: «die Grenzländer (Ukraine)» («прикордонні землі (Україна)»), утім, надалі в тексті розділу слово «Україна» не вживається:

Малоросіяни, малороси й українці є нащадками слов'янської колонії, які, рухаючись східніше Росії, осіли на Дніпрі (с. 471) та прикордонних землях (Україна) Дніпра навпроти Польщі й турецьких територій, а після нового переділу увійшли до складу Київської, Малоросійської, Новоросійської та Слобідської губерній³².

Одразу після переліку територій замешкання оповідається, що «малоросіяни» істотно відрізняються від решти народів своїм способом життя і звичаями та вважаються окремим народом, а їхня країна має всі переваги для повноцінного існування: м'який клімат, родючі сільськогосподарські землі, невеликі гори, наповнені рибою водойми та достатньо лісів. Нарівні з цим вказується про

³¹ Тут є загальний розділ «Die Kasaken» («Козаки») й окремо розписані розділи «Die donschen Kasaken» («Донські козаки»), «Die grebenskischen Kasaken» («Гребенські козаки»), «Die wolgaischen und astrachanischen Kasaken» («Волзькі та астраханські козаки»), «Die orenburgschen Kasaken» («Оренбурзькі козаки»), «Die uraliskische Kasaken» («Уральські козаки»), «Die sibirischen Kasaken» («Сибірські козаки»), «Die gewesenen saporoger Kasaken» («Колишні запорозькі козаки»).

³² Перекладено з: Georgi, *Beschreibung*, 4: 522.

багато спільних з поляками рис: схожі (перейняті одні в одних) манери, звичаї та мова. Серед ознак вдачі українців відзначено стриманість, працьовитість, вірність у дружбі, схильність до насолоди та розваг з піснями³³. Далі Георгі детально описує суспільно-адміністративний устрій, за яким їхню «націю» поділено на категоріальні стани: дворяни, військові, міщани та селяни. Походження дворянства автор виводить частково від видатних воїнів, проте здебільшого — від польської шляхти. Про військовий стан, або [малоросійських] козаків, інформацію подано у вигляді деталізованих описів військового й адміністративного устрою в містах і селах Гадяцького, Київського, Лубенського, Миргородського, Ніжинського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького, Стародубського і Чернігівського полків³⁴.

Про українських міщан наведено обмаль відомостей, хіба що стисло згадується побут та адміністративний устрій міст, але разом з тим засвідчено відповідність житла українських городян європейським смакам, а побут дворян схожий на звичаї й життєві традиції поляків та німців. Тут же побіжно вказано на торгівлю та брак повноцінної промисловості. Натомість про селян чи, як їх ще називають, «посполитих», наведено розлогу характеристику при описі землеробства і скотарства³⁵.

Харчування українців автор описує, порівнюючи з росіянами: тут хоч і зазначено однаковість у споживання їжі, проте наголошено, що українці харчуються краще, оскільки «мають гарні сади, багато овочів та загалом кращу їжу»³⁶.

Опис вбрання українців також засвідчує деякі відмінності у звичаях українців та росіян. Українські городяни, згідно з автором, вбираються за німецьким, російським, іноді за польським зразками; козаки носять звичний польський костюм; деякі селяни вдягаються як росіяни, а деякі як польські селяни. Втім, як пише Георгі, шляхетні українські жінки надають перевагу французькому стилю, натомість прості жінки носять сорочки, а замість спідниць обмо-

³³ Ibid., 522.

³⁴ Ibid., 522–523.

³⁵ Ibid., 523–524.

³⁶ Ibid., 524.

туються плахтами. До того ж, віднедавна, за твердженням автора, таке вбрання при дворі отримало назву «слов'янське»³⁷.

Наприкінці розділу стисло розповідається про звичаї і традиції «Грецької» Церкви, святкування весілля та відсутність «власних хвороб»; окремо згадано про подолання чуми на українських територіях³⁸.

У розділі «Козаки» Георгі детальніше зупиняється на побутуванні нерегулярних сухопутних військ, акцентуючи увагу на тому, що військовий та адміністративний устрій козацького стану максимально демократичний, оскільки у ньому немає ні дворян, ні кріпаків. Разом з тим зауважено, що військовий устрій «малоросів» регулярніший за козацький, бо кожен козак сам опікується своїм спорядженням та носить польський чи барвистий східний одяг. Як відмічає автор, козаків звільнено від подушного податку й наділено особливими привілеями безперешкодно полювати, рибалити, видобувати сіль тощо. Показово, що саме козаків німець вважає найкращим та найкориснішим станом для країни³⁹.

Розділ «Колишні запорозькі козаки» починається із зазначення, що їх було розформовано та анульовано в 1775 р. за наказом Катерини II через бунтівний характер запорожців. Походження запорозького козацтва автор виводить «із Малоросів, яким наказали прикривати кордон». Далі опис військового та адміністративного устрою Запорожжя загалом повторює структуру та наповнення тексту розділу «Козаки». Автор наголошує на тому, що побут «купки малоросів, поляків, татар і всяких інших чужинців» (такий етнічний склад «колишніх запорозьких козаків» представлено у тексті) на Січі був цілком спартанським, а вояцьке життя й безшлюбність слугували головним законом⁴⁰. Утім, наприкінці розділу сказано, що січовики фактично вже живуть не тільки зі здобичі, але й займаються землеробством і скотарством у невеликих селах, подібно до малоросів. Відтак, деякі «передмістя» Січі дедалі більше зосереджуються на торгівлі та прибутках, а козацьке «кочування» стає дедалі обмеженішим. Зокрема, як пише Георгі, на Запорожжі існує ринкова площа, де продають продукти харчу-

³⁷ Ibid., 524–525.

³⁸ Ibid., 525.

³⁹ Ibid., 501–503.

⁴⁰ Ibid., 526–527.

вання, одяг та предмети першої необхідності, привезені іноземні купцями, але разом з тим на ній періодично проходять народні збори (ради), де чиниться правосуддя⁴¹.

За описом Георгі, харчування запорожців не відзначалося різноманітністю, оскільки складалося переважно з круп та юшки з кабачків чи риби з борошном, яку козаки їли ложками з довгих «корит». До такого раціону рідко коли входило м'ясо, а ще рідше хліб.

Окремо зазначено, що запорожці вбираються цілком по-польськи, а точніше як польські улани: в широкі штани, тугі нагрудники й не дуже довгі спідниці; кожний носив такий одяг і в таких кольорах, які йому подобалися, а загалом вбрання було красивим і барвистим. Додано також, що запорожці були схильні до розгульного способу життя й витрачали гроші доти, доки було чим платити за одяг, зброю, напої та розваги. Оскільки за правилами проживання на Січі жінкам категорично заборонялося тут перебувати, козаків іноді звинувачували у розпусних стосунках один з одним. Утім, бувало й так, що запорожці викрадали жінок у поляків чи татар, або й просто привозили розпусниць, з якими надалі

жили як подружжя поблизу Січі, проте за її межами на стайнях для худоби. Однак ні подружні зв'язки, ні домашні справи ніколи не ставали на заваді виконанню січових ухвал. Зазвичай діти чоловічої статі від таких стосунків ставали козаками, як і їхні батьки⁴².

За вірою усі запорозькі козаки мали визнавати Грецьку Церкву, і після отримання гарної здобичі зазвичай робили щедрі пожертви на неї. Окрім пожертв, вони ще суттєво витрачалися на гарну зброю, одяг та хмільні розваги, отож швидко залишалися, як і раніше, без грошей. Утім, більшість з-поміж них врешті-решт ставали тихими й працьовитими хліборобами⁴³.

На початку розділу «Росіяни» коротко згадано про українців як їхніх предків, тобто тих, що з п'ятого століття селилися на берегах Дніпра. Георгі оповідає про дві «колонії», одна з яких заснувала на Дніпрі⁴⁴ Київ, а друга на Волхові Ладогу, й згодом Новгород. Утім, далі в тексті він пише, що росіяни — це «фламандська» нація,

⁴¹ Ibid., 528–529.

⁴² Ibid., 529.

⁴³ Ibid., 530.

⁴⁴ Про це є згадка на с. 522 розділу «Die Malorussen» з посиланням на с. 471 розділу «Die Russen».

братня полякам, богемцям (чехам) та слов'янам. На його думку, це підтверджують свідчення історії, мови та загального сприйняття. «Логічним» продовженням історії росіян Георгі вважав опис того, як наприкінці X ст. князь Володимир запровадив грецьку релігію замість язичницької. Далі він стисло розповідає про поділ Русі між кількома князями, що призвело в XIII ст. до панування татар і посилення впливу хана Золотої Орди Батия та його нащадків на руські землі. Тут же згадується про завоювання Києва Польщею. Подальший історичний огляд стосується території Московії та поступового розширення її кордонів аж до сьогодення, тобто до Російської імперії 70-их рр. XVIII ст.⁴⁵

Описавши ареал російських земель, Георгі подає загальні етнографічні відомості про представників «російської нації» — з наголосом на тому, що на такій величезній території з різним кліматом і багатьма поселеннями спостерігається багато як подібного, так і відмінного в традиціях та звичаях. На його думку, російська мова є вдосконалим діалектом слов'янської, літери якої використовують у богослужбових текстах. Абетка нараховує 41 літеру, проте частина їх у мовленні звучить однаково. Мова багата на слова, гнучка, виразна та потребує «вправності» язика. У семінаріях при єпископських кафедрах, у монастирях, гімназіях та університетах Києва⁴⁶ й Москви можна знайти тексти старовинних богослужінь. При цьому він бідкається, що невеликих шкіл як колись, так і тепер бракує попри державну підтримку навчальних закладів для військових і дворян та для дівчат, а також академії наук і виточених мистецтв, економічного та російського товариств тощо. Вихованців народних (казенних) училищ, пише він, утримують державним коштом, а тому роки навчання зараховуються як роки служіння батьківщині⁴⁷.

Далі йшлося про зовнішній вигляд російських чоловіків та жінок в дуже узагальненому представленні. Водночас відмічалися складні умови життя, а відповідно й раннє старіння росіянок. За

⁴⁵ Georgi, *Beschreibung*, 4: 471–472.

⁴⁶ Очевидно, мова йшла про Києво-Могилянську академію, яку на той час за функціями вважали університетом.

⁴⁷ Перекладено з: Georgi, *Beschreibung*, 4: 473.

вдачею автор відносить росіян до безтурботних людей, привітних та гостинних у спілкуванні з іншими навіть на шкоду собі⁴⁸.

За соціальним статусом Георгі поділяє росіян переважно на дворян та селян, однак тут же зазначає, що до числа дворян можуть бути зараховані міщани, а віднедавна й козаки. Після опису дворян, міщан та селян він знову переходить до козаків як до особливого класу, що піднісся з-поміж селян і нині звільнений від податків та займається сільським господарством, утримуючи себе самотужки⁴⁹.

Після опису станової системи Георгі доволі детально характеризує специфіку торгівлі, промисловості, землевпорядкування та сільського господарства в Російській імперії⁵⁰. Періодично натрапляємо й на ремарки щодо особливостей на українських теренах, як-от: «Тютюн вирощують майже винятково, але досить розповсюджено в Україні»⁵¹, або ж: «Волів у Малоросії використовують як тяглову силу»⁵². Окремо згадано про транспорт і професії в міській та сільській місцевостях⁵³, про міський та сільський побут⁵⁴. Далі

йдеться про їжу та напої: в описі харчування автор розмежовує заможних та бідних росіян. За його спостереженням, заможні харчуються подібно до іноземців⁵⁵, наймаючи французьких кухарів, натомість середній клас та біднота дотримуються місцевих традицій та вподобань, і майже не вживають тютюну.

Щодо вбрання та прикрас, то, за спостереженнями Георгі, німецького стилю в одязі дотримуються особи, так чи інакше пов'язані з державною службою, а також дворянство, зокрема жінки. Своєю чергою, середній клас та селяни надають перевагу традиційному національному одягові: чоловіки — короткій без коміра льняній сорочці, випущеній поверх штанів і підперезаній шнурком; широким штанам, зав'язаним нижче колін; онучам (бо панчохи тут не дуже популярні) та пласкому хутрянному капелюхові з тонкими полями завширшки з долоню; жінки — панчохам і

⁴⁸ Ibid., 473–474.

⁴⁹ Ibid., 474–475.

⁵⁰ Ibid., 476–483.

⁵¹ Ibid., 480.

⁵² Ibid., 482.

⁵³ Ibid., 483–484.

⁵⁴ Ibid., 484–487.

⁵⁵ Напевно, за традиціями європейської кухні.

туфлям чи капцям з гострими носами, білій сорочці, розкльошованій довгій (до взуття) сукні (сарафанові) без рукавів, але з глибоким вирізом на шії⁵⁶. Чимало уваги в описі присвячено також деталізованому змалюванню жіночих головних уборів, прикрас та косметичних процедур⁵⁷.

Після опису звичок і вподобань стосовно зовнішнього вигляду наведено характеристики поведінки, мовного узусу, традицій і звичаїв у харчуванні, гігієнічних процедурах та розвагах⁵⁸. Серед цієї інформації заслуговує на окрему згадку оповідь про спів, який «найкраще чути під час святкових служб, бо, оскільки Церква не дозволяє інструментальної музики, його виконують здебільшого навчені співаки, котрих зазвичай наймають в Україні для головних церков, що дарує поціновувачам і знавцям багато задоволення»⁵⁹.

Наприкінці розділу Георгі зазначає, що сприятливі кліматичні умови впливають на якість і тривалість життя росіян, тому багато людей мають «щастя дожити до старості»⁶⁰. За його свідченням, на той час серед росіян не було «лютих особливих хвороб», інакше кажучи епідемій. Відразу після цього наведено описи прощання та поховання померлих. Врешті, наприкінці автор ділиться враженнями про релігійні традиції та звичаї. Хоч у тексті й говориться про те, що росіянам, як і їхнім європейським сусідам, не притаманні забобони, але зауважено, що багато хто тут вірить у привидів та в примар⁶¹.

Відомості про українців у німецькомовному виданні

Назва розділу	Сторінки в розділі	Етнографічні критерії опису
Die Russen	471–500 (30)	Походження та історія
Die Kasaken	501–503 (3)	Походження та історія, зовнішній вигляд, станова система, господарство (землеробство, транспорт), побут, одяг, харчування

⁵⁶ Перекладено з: Georgi, *Beschreibung*, 4: 488–489.

⁵⁷ Ibid., 490–491.

⁵⁸ Ibid., 491–497.

⁵⁹ Ibid., 494. У цьому місці тексту використано поняття «der Ukraine».

⁶⁰ Ibid., 497.

⁶¹ Ibid., 499.

Назва розділу	Сторінки в розділі	Етнографічні критерії опису
Die Malorussen	522–525 (4)	Походження та історія, територія, мова, зовнішній вигляд, особливості характеру, станова система, господарство (промисловість, торгівля, землеробство, тваринництво), побут (міський, сільський), одяг, харчування, усталені традиції та звичаї, віросповідання
Die gewesenen saporoger Kasaken	526–530 (5)	Походження та історія, територія, особливості характеру, станова система, господарство (землеробство, тваринництво, транспорт), побут, одяг, харчування, усталені традиції та звичаї, віросповідання

Систематика українського та російського народів у російськомовному виданні етнографічної праці

Четверту частину «О народахъ монгольскихъ, объ армянахъ, грузинахъ, индійцахъ, немцахъ, полякахъ и о владычествующихъ росіанахъ съ описаніємъ всѣхъ именованій козаковъ, также Исторія о Малой Россіи и купно о Курландіи и Литвѣ» третього випуску російськомовного видання, як уже згадувалось, переклав з німецької Михайло Антоновський. Аналіз перекладного тексту виявив деякі зміни порівняно з оригіналом. Перша відмінність полягала в тому, що в перекладі не було окремого розділу про Україну чи Малоросію. Тут варто згадати, що у науковому середовищі побутує вже не одне десятиліття хибна думка про те, що власне Антоновський був автором окремого розділу про Україну в перекладеній ним праці Георгі. Зокрема, в першому томі «Української радянської енциклопедії» читаємо, нібито він «скомпілював “Історію про Малу Росію”, опубліковану в праці І. І. Георгі “Опис усіх народів, які проживають у Російській державі...” (1799)»⁶². Майже те саме повторено і в першому томі «Української

⁶² «АНТОНОВСЬКИЙ Михайло Іванович,» в *Українська радянська енциклопедія*, вид. 2-ге, т. 1: А — Борона (Київ, 1977), 214.

літературної енциклопедії»: «А. належить стаття “Історія про Малу Росію”, написана на основі укр. літописів і хронік 17–18 ст.»⁶³, хоч у самій книжці статті, а точніше розділу з такою назвою немає. Очевидно, мова йшла про розділ «МАЛОРОССІЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшие)», який у перекладному виданні носив дещо змінену назву: «XXIII. О Козакахъ Малороссійскихъ бывшихъ купно съ начертаніємъ Исторіи о Малой Россіи». Згодом ця недостовірна інформація не раз повторювалася⁶⁴.

Опрацювання текстів оригінального та перекладного видань дозволило виявити, що структурування четвертого тому російськомовного перекладу не збігалось зі структурою відповідного тому німецькомовного видання, бо Антоновський дещо змінив наповнення останньої частини⁶⁵. Так, якщо в німецькомовному виданні четверта частина містить 21 розділ, то в російському перекладі їх уже 27. Зміни заторкнули й представлення інформації про Україну та українців, що відображено в таких розділах (назви розділів у змісті дещо відрізняються від назв розділів у самому тексті): «XII. О РОССИАНАХЪ»⁶⁶, «XIII. О Козакахъ вообще»⁶⁷, «XVIII. О Козакахъ Чугуевскихъ»⁶⁸, «XXIII. О Козакахъ Малороссійскихъ

⁶³ Петро Голобуцький, «АНТОНОВСЬКИЙ Михайло Іванович,» в *Українська літературна енциклопедія*, т. 1: А–Г (Київ, 1988), 68–84.

⁶⁴ «Тв.: [Антоновский М. И.] Россияны — Малороссийские козаки. В кн. Георги И. Г. Описание всех, обитающих в Российском государстве, народов..., ч. 4. СПб., 1799» (див: З. І. Хижняк, «Антоновський Михайло Іванович,» в *Кієво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.: енциклопед. вид.* (Київ: КМ Академія, 2001), 37–39); «автор “Історії про Малу Росію”, опублікованої в книзі І. Георгі “Опис усіх народів, які проживають у Російській державі”» (див.: О. Л. Вільшанська, «АНТОНОВСЬКИЙ Михайло Іванович,» в *Енциклопедія історії України, т. 1: А–В* (Київ: Наук. думка, 2003), 108–109).

⁶⁵ За інші частини нічого не стверджуємо, оскільки вони в такому аспекті не розглядалися.

⁶⁶ Георги, *Описание*, ч. 4: *О народах монгольских, об армянах, грузинах, индийцах, немцах, поляках и о владычествующих россиянах с описанием всех именованных козаков, также их история и о Малой России и купно о Курляндии и Литве* (Санкт-Петербург: И. Глазунов, 1799), 74–196. Назва розділу на с. 74 — «РОССИАНЫ».

⁶⁷ Там само, 197–199. Назва розділу на с. 197 — «КОЗАКИ».

⁶⁸ Там само, 216. Назва розділу на с. 216 — «ЧУГУЕВСКИЕ КОЗАКИ».

бывшихъ купно съ начертаніємъ Исторіи о Малой Россіи»⁶⁹, «XXIV. О Козакахъ Запорожскихъ бывшихъ»⁷⁰. Як бачимо, згадки про українців є в п'яти розділах, три з яких відповідали оригінальному текстові (їх, щоправда, суттєво розширено⁷¹), один розділ був новим⁷² й один розділ замінено іншим⁷³.

Крім того, згадки про українців уміщено й у першій частині видання, а саме в передмові («ПРЕДУВЪДОМЛЕНІЕ»):

Древніе Обитатели Россіи суть: 1е *Руссы* съ ихъ племенами, яко Лопари [...] Послѣ Россовъ 2е *Славяне*, или Сыръ-Мыды, иначе Сарматы, съ ихъ племенами, яко Поляне, [...] Предки Поляковъ, [...] Малороссіанъ, Украинцовъ, Галичанъ, иначе Цесарской Галиціи, и другихъ⁷⁴.

Далі по тексту:

Сословіе *Козаковъ*, хотя они и получили существованіе свое изъ тѣхъ же Народовъ первоначальныхъ, населяющихъ Россію, по многочисленности своей и по отгѣнному одѣянію и обычаямъ, показывается какъ бы особый Народъ, обитающихъ въ Россіи, съ показаніемъ о каждахъ особенно по ихъ именованіямъ, о ихъ происхожденіи, жилищахъ, обычаяхъ и о прочемъ⁷⁵.

У передмові також анонсувався випуск четвертої частини, де того ж року було надруковано етнографічний опис українців:

Въ четвертой и последнѣй части творенія сего описаны Народы, обитающіе подъ Россійскою Державою, слѣдующіе: [...] 11 *РОССИАНЫ*, разумѣя коренные два Народа въ смѣшеніи, яко *Россовъ* и

⁶⁹ Там само, 233–346. Назва розділу на с. 233 — «МАЛОРОССІЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)».

⁷⁰ Там само, 347–377. Назва розділу на с. 347 — «ЗАПОРОЖСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)».

⁷¹ Розділ «РОССИАНЫ» містить 123 с., що на 93 с. більше, ніж в оригіналі; «КОЗАКИ» — 3 с. (на 2 с. більше); «ЗАПОРОЖСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)» — 113 с. (на 108 с. більше).

⁷² «ЧУГУЕВСКИЕ КОЗАКИ».

⁷³ «Die Malorussen» на «МАЛОРОССІЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)».

⁷⁴ Георги, *Описание*, ч. 1: *О народах финского племени, известных по истории российской под общим именем руссов* (Санкт-Петербург: И. Глазунов, 1799), VI.

⁷⁵ Там само, VII.

Славянъ древнихъ, Народъ владычествующій во всей Россійской Имперіи; 12 Козаки по всѣмъ ихъ именоваіямъ [...]»⁷⁶.

Встановлено також, що Антоновський при перекладі оригінального розділу «Die Malorussen» розширив наведену тут інформацію та переніс її до розділу «МАЛОРОССІЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)», і в такий спосіб ліквідував окремий розділ про малоросіян. Внаслідок цієї трансформації розширений текст розділу про малоросійських козаків набув такої послідовності: історія появи слов'янських поселень⁷⁷ (зокрема розселення «Народа Славенскаго»⁷⁸), Україна в складі Речі Посполитої⁷⁹, походження козаків⁸⁰, основні події в Гетьманщині⁸¹, взаємодія українського козацтва з московськими князями та російськими імператорами⁸², адміністративне підпорядкування Російській імперії та суспільний устрій XVIII ст. (зокрема, детальний виклад діяльності тогочасної канцелярії)⁸³, військово-адміністративний устрій малоросійських козаків (з докладним розписом структури військових штатів та різновидів війська)⁸⁴, фінанси⁸⁵, станова система⁸⁶, клімат⁸⁷, населення⁸⁸, побут (сільський⁸⁹ і міський⁹⁰), одяг⁹¹, мова⁹², їжа⁹³, сільське господарство⁹⁴, зовнішній вигляд⁹⁵, риси характеру⁹⁶, віросповідання⁹⁷.

⁷⁶ Там само, XIV.

⁷⁷ Георги. *Описание*, 4: 233–235.

⁷⁸ Там само, 233.

⁷⁹ Там само, 235–238.

⁸⁰ Там само, 237–241.

⁸¹ Там само, 241–257.

⁸² Там само, 257–309.

⁸³ Там само, 309–330.

⁸⁴ Там само, 330–334.

⁸⁵ Там само, 334–335.

⁸⁶ Там само, 335–337.

⁸⁷ Там само, 339–340.

⁸⁸ Там само, 340.

⁸⁹ Там само, 340–342.

⁹⁰ Там само, 342.

⁹¹ Там само, 342–343.

⁹² Там само, 344.

⁹³ Там само, 344.

⁹⁴ Там само, 344.

⁹⁵ Там само, 345.

⁹⁶ Там само, 345.

⁹⁷ Там само, 346.

Два наступних фрагменти, як видається, дуже опукло представляють самотність українців, на що вказує побіжний опис стану освіти й віросповідання українських теренів у складі Росії:

[...] въ Кіевѣ [...]; въ семъ городѣ великое множество каменныхъ самыхъ древнихъ и богатыхъ Церквей и Монастырей, каковыя находятся такъ же и въ другихъ премногихъ городахъ, въ Малой Россіи; такъ же и въ томъ же городѣ есть самая древняя и первая въ Россіи, по заведенію своему, Академія, въ которой какъ Дворянскіе, такъ Духовнаго, Мѣщанскаго и Казачьяго сосотоянія дѣти, часто до двухъ тысячъ, обучаются Словеснымъ Наукамъ, языкамъ Восточнымъ, Европейскимъ и древнимъ мертвымъ, Исторіи, Географіи, Маѳематикѣ, Философіи и Богословію; подобныя, сему хотя и не такъ древнія, Училища давно уже существуютъ и въ другихъ Епархіальныхъ городахъ, а равно и книгопечатаніе Россійское получило начало свое въ Малой Россіи, въ Черниговѣ и Кіевѣ, и для заведенія Училищъ Духовныхъ и прочаго касающагося до Духовенства и учености въ Великой Россіи, Люди ученые взяты изъ Малороссіанъ.⁹⁸

Малороссіанъ, первые въ Россіи, принявшіе Святое крещеніе и обряды Церкви Греко-восточной, весьма привязаны къ сему Вѣроисповѣданію [...] Разкольниковъ и Суевѣровъ изъ Малороссіанъ ни когда не бывало; нѣтъ между ними ни какихъ особенныхъ Сектъ, или послѣдованій, каковыхъ между Великороссіанами почти безчисленное множество. — Богоговѣніе Малороссіанъ можетъ похвалиться чистѣйшимъ и прямо Христіанскимъ, по непримѣсью и простотѣ своей, съ какою оное и купно со страхомъ Божіимъ между ними отправляется, какъ и свято и не нарушимо наблюдается, [...] ⁹⁹.

У загальному розділі «КОЗАКИ» походження козаків описується як «потомство древняго колѣна воинственныхъ Славянъ [...] сирѣчь, всадники, или конница, которое жило съ начала Россіи всегда на томъ же мѣстѣ, гдѣ нынѣ Малая Россія»¹⁰⁰. Далі йдеться про поділ та поступове розселення козацтва, а наприкінці розділу згадано й про запорізьких козаків: «Отъ Курскихъ произошли Запорожскіе»¹⁰¹.

⁹⁸ Там само, 342.

⁹⁹ Там само, 346.

¹⁰⁰ Там само, 197.

¹⁰¹ Там само, 199.

У розділі «ЗАПОРОЖСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)»¹⁰² структура та наповнення перекладеного тексту відповідають оригінальному німецькому варіантові, проте із суттєвими доповненнями щодо ареалу розселення та появи «запорозьких козаків»¹⁰³, історії створення Запорозької Січі, історії військових подій, військово-адміністративного устрою¹⁰⁴, віри¹⁰⁵, побуту¹⁰⁶, традицій спільного господарювання та вирішення різних питань¹⁰⁷, фінансів¹⁰⁸, ремесел¹⁰⁹, торгівлі¹¹⁰, харчування¹¹¹, адміністративного підпорядкування Російській імперії¹¹².

Короткий розділ «ЧУГУЕВСКИЕ КОЗАКИ» починається з роз'яснення назви:

Козаки Чугуевскіе получили имя свое отъ нынѣшняго уѣзднаго города Украинской Слободской Губерніи *Чугуева*, при рѣкѣ Донцѣ, въ которомъ Уѣздѣ живутъ они въ нѣсколькихъ деревняхъ, и составляли до сего времени одинъ особенный Козачій пятисотный Полкъ, подъ именемъ Чугуевского [...] ¹¹³.

Далі висловлюється думка про походження чугуївських козаків від донських і зазначається, що від них чугуївці запозичили побутові звичаї, особливості вбрання та військового обладунку. За свідченням Георгі, чугуївських козаків на час публікації видання вже було організовано в регулярні полки, і вони були краще впорядковані в побуті й господарстві, аніж донські козаки. Наприкінці розділу вказано, що кількість чугуївців охоплює 21456 осіб. Загалом же інформацію про них подано дуже стисло — всього на одній сторінці, проте згадано про їх походження, устрій та поповнення чисельності за рахунок «Малороссій-

¹⁰² Там само, 347–377.

¹⁰³ Там само, 347–348.

¹⁰⁴ Там само, 356–357.

¹⁰⁵ Там само, 359–360.

¹⁰⁶ Там само, 358–361.

¹⁰⁷ Там само, 361–366.

¹⁰⁸ Там само, 367–368.

¹⁰⁹ Там само, 368–369.

¹¹⁰ Там само, 369–372.

¹¹¹ Там само, 369.

¹¹² Там само, 372–377.

¹¹³ Там само, 216.

ських Козаковъ», а також про реєстрацію в списках Військової колегії.

У розділі «РОССИАНЫ»¹¹⁴ відомостей про українців небагато й подані вони лише узагальнено — як історія приєднання українських земель «подъ Россійское Владѣніе»¹¹⁵; в оповіді про росіян ідеться про їхній одяг¹¹⁶, побут¹¹⁷, сільське господарство¹¹⁸ й промисловість¹¹⁹. Це загалом перегукується з німецьким оригіналом¹²⁰, зокрема в описі одягу¹²¹, поселення¹²², промисловості¹²³. Проте інколи наголошено й на відмінності звичаїв українців та росіян, для прикладу:

Россійскій Народъ обыкновенно ежедневно ѣсть по три раза, но большая часть два раза. Въ Малой Россіи же случается, что и по пяти разъ въ день ѣдятъ. Чему причиною обиліе во всемъ съѣстномъ: завтрикають, обѣдають, ужинають, иные не завтрикають, но другіе завтракають, обѣдають, полдничаютъ, подвечеряють и ужинають.¹²⁴

Або:

Самое же совершенное пѣніе слышать можно въ Церквахъ, особливо въ праздничные дни; [...] Пѣвчіе, поющіе въ Церквахъ, обучены по нотахъ пѣть, и, для составленія превозходнѣйшаго хора, выписываются они изъ Малой Россіи, гдѣ, по Природѣ, всѣ почти, имѣють весьма нѣжные и гибкіе голоса, не менѣе, какъ и самые Италіянцы.¹²⁵

Як бачимо, зміст і структуру тексту перекладач розширював порівняно з оригіналом за допомоги текстових вставок — не ви-

¹¹⁴ Там само, 74–196.

¹¹⁵ Там само, 80.

¹¹⁶ Там само, 123–125.

¹¹⁷ Там само, 132–133.

¹¹⁸ Там само, 166–167.

¹¹⁹ Там само, 171–172.

¹²⁰ Там само, 80–82.

¹²¹ Там само, 132.

¹²² Там само, 133.

¹²³ Там само, 171.

¹²⁴ Там само, 181.

¹²⁵ Там само, 177.

ключено, щоб переконати читача у спільності походження та побуту українців і росіян.

Стосовно опису росіян в розділі «РОССИАНЫ»¹²⁶, то тут етнографічна інформація залишилася без суттєвих змін порівняно з німецьким оригіналом. У перекладі, як і в оригіналі, вміщено відомості про походження росіян, їх історію переміщення племен, межі розселення, мову, зовнішній вигляд, характери, станову систему, вбрання, харчування, землеробство, скотарство, сільський і міський побут, торгівлю, промисловість, транспорт, гігієну, хвороби, віросповідання, розваги, звичаї та обряди. Утім, порівняння оригінального та перекладного текстів показало, що первісні відомості оригіналу під час перекладу реструктурувалися й розширювалися, а деякі описи зазнали більших трансформацій, аніж інші. Це, зокрема, стосувалося інформації про історію Московії та її правонаступниці Російської імперії: їх пов'язано з Київською Руссю. Трапляються зміни й у відомостях про зовнішній вигляд та звичаї різних класів станової системи, а в останній додано як окремий клас «духовенство». Крім того, в перекладі детально описано загальні моральні принципи росіян та їхні звичаї й традиції спілкування. Інформацію про віросповідання доповнено оповіддю про щирі набожність (за канонами християнської [православної] віри) та страх перед забобонами¹²⁷ й примарами (нагадаю, в оригіналі говорилося, що росіянам забобони не притаманні!¹²⁸). Є в перекладі й приклади, що додатково засвідчують відмінності між двома народами на рівні традицій харчування як складника побутової культури. Так, у тесті міститься згадка про «російський чай», цілком відмінний від чаювання українців, які замість чаю використовували напар із трав та ягід: «такъ же сбитень, Русскій чай, варимый изъ воды, меду, стручковаго перцу, лавроваго листу и не много уксусу, который напитокъ пьютъ горячій»¹²⁹.

Як бачимо, переклад етнографічної праці засвідчує відмінності між українським та російським народами. До того ж, у вступі до першої та четвертої частин видання (в розділах «РОССИАНЫ» та «МАЛОРОССИЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)») подеколи натра-

¹²⁶ Там само, 74–196.

¹²⁷ Там само, 186–192.

¹²⁸ Georgi, *Beschreibung*, 4: 500.

¹²⁹ Георги, *Описание*, 4: 141.

пляємо на використання слів «Украина» та «[козаки/границы] украинскіе» чи «[Гетьманъ] украинскій / украинская [дивизія]»; щоправда, їх застосовано до опису ситуації здебільшого не XVIII, а XVII ст. Крім того, такі пасажі, як: «Вся Страна, составлявшая послѣ Бѣлогородскую Губернію да и всю Украину, такъ и по днесь называемую, оставалась въ пустѣ»¹³⁰, чи: «Хотя древніе прѣделы Малой Россіи были гораздо обширнѣе, какъ изъ выше описаннаго явствуешь, но какъ сей Край Россіи тогда не назывались такъ же и Малою Россією»¹³¹ дозволяють ствердити, що перекладач вважав легітимною не лише Україну як певну сутність, а й її назву¹³².

Відомості про українців у російськомовному виданні

Назва розділу	Сторінки в розділі	Етнографічні критерії опису
РОССИАНЫ	74–196 (123)	Походження та історія, територія, господарство (промисловість), побут (сільський), одяг
КОЗАКИ	197–199 (3)	Походження та історія, територія, зовнішній станова система
ЧУГУЕВСКИЕ КОЗАКИ	216 (1)	Походження та історія, побут
МАЛОРОС-СІЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшие)	233–346 (113)	Походження та історія, територія, мова, зовнішній вигляд, особливості характеру, станова система, господарство (промисловість, торгівля, землеробство, тваринництво), побут (міський, сільський), одяг, харчування, віросповідання
ЗАПОРОЖСКІЕ КОЗАКИ (бывшіе)	347–377 (31)	Походження та історія, територія, станова система, господарство (торгівля, землеробство), побут (сільський), одяг, харчування, загальноприйняті традиції, віросповідання

¹³⁰ Там само, 234.

¹³¹ Там само, 338.

¹³² Книгу надруковано в Санкт-Петербурзі після цензурного дозволу!

* * *

Поява наприкінці XVIII ст. узагальненої, частково скомпільованої, етнографічної праці німецького науковця Йогана Готліба Георгі мала величезне значення. Завдяки систематизації інформацій різного змісту за ключовими ознаками, науковець запропонував і вперше оприлюднив впорядковану систему класифікації народів, задовго до інституалізації етнографії як окремої науки. Використання таких наукових методів, як спостереження, опис, порівняння та узагальнення результатів численних мандрівок, сприяло формуванню майбутньої кодифікації етнографічних досліджень народів Російської імперії.

Порівняльний аналіз текстів німецькомовного та російськомовного видань описів українського та російського народів дає підставу стверджувати, що в перекладеній М. І. Антоновським праці Георгі первісні описи обох народів було суттєво розширено та реструктуровано, а також чіткіше окреслено критерії описів та виявлено подібності й відмінності інформацій про українців і росіян. Зокрема, в німецькому виданні згадки про українців (прямі чи опосередковані) містяться у чотирьох розділах, натомість у перекладі російською таких розділів п'ять: три розділи залишилися без змін¹³³, а один розділ німецькомовного видання¹³⁴ замінено на два російськомовні¹³⁵.

Структурування етнографічного опису цілком відповідало тогочасним тенденціям денаціоналізації, проте сам опис виразно засвідчував опуклу різницю між українцями та росіянами. Зрештою, попри імперські акценти в останній частині німецькомовної праці, Георгі присвятив описові українського народу окремий 4-сторінковий розділ «Die Malorussen». Звісно, малий обсяг викладеного тут матеріалу не міг змагатися з обсягом опису росіян у 30-сторінковому розділі «Die Russen», де оповідалося про заснування Києва на Дніпрі «росіянами» в V ст.¹³⁶ Разом з тим про українців у «Die Malorussen» наводилися, хай і побіжно, всі ключові етнографічні відомості, які давали змогу скласти уявлення про український на-

¹³³ «Die Russen» («Росіяни»), «Die Kasaken» («Козаки») та «Die gewesenen saporoger Kasaken» («Колишні запорозькі козаки»).

¹³⁴ «Die Malorussen» («Малоросіяни»).

¹³⁵ «ЧУГУЕВСКИЕ КОЗАКИ», «МАЛОРОССИЙСКИЕ КОЗАКИ (БЫВШИЕ)».

¹³⁶ Georgi, *Beschreibung*, 4: 471.

род станом на другу половину XVIII ст.: історію появи, територію проживання, мову, зовнішній вигляд, риси характеру, адміністративно-суспільний устрій і станову систему, побут (сільський та міський), одяг (чоловічий та жіночий), харчування (їжу й напої), віросповідання, звичаї, традиції.

Про козаків та, зокрема, запорожців відомостей наведено ще менше, аніж про «малоросіян». Для прикладу, на 5 сторінках розділу «Die gewesenen saporoger Kasaken» («Колишні запорозькі козаки») Георгі описує лише найосновніше: походження, військово-адміністративний устрій, побут, їжу, вбрання, звичаї та віросповідання. Ще стисліша інформація міститься у 3-сторінковому розділі «Die Kasaken» («Козаки»): тільки про загальний побут і військовий устрій нерегулярних військових формувань.

У російськомовному виданні відомості про українців, себто «малоросіян», не виокремлено в окремий розділ — на відміну від німецького оригіналу. По суті, Антоновський після обробки та редагування вплив первісний німецький текст з «Die Malorussen» до розділів «РОССИАНЫ» та «МАЛОРОССИЙСКІЕ КОЗАКИ (бывшие)». Проте брак окремого розділу про «малоросіян» аж ніяк не применшує відмінностей між двома народами, описаними в рамках спільного розділу, а до того ж інформацію про українців достатньо обговорено у п'яти інших розділах. Отже, заслуга Антоновського полягає не стільки у написанні «статті про історію Малої Росії», скільки в перекладі та доповненні первісних матеріалів у розділах: «XII. О РОССИАНАХЪ» (цей текст збільшено на 93 сторінки); «XXIII. О Козакахъ Малороссійскихъ бывшихъ купно съ начертаніемъ Исторіи о Малой Россіи» (це заміник розділу «Die Malorussen», збільшений на 109 сторінок); «XXIV. О Козакахъ Запорожскихъ бывшихъ» (збільшено на 26 сторінок).

Як видається, сам факт відокремлення українського народу від російського і в німецькомовному, і в російськомовному виданнях можна розцінити як певний історико-культурний здобуток на тлі експансії російського імперського дискурсу. До таких самих здобутків треба віднести й змістове наповнення тексту. Адже завдяки деталізованому опису етнічних характеристик, звичаїв, побуту, одягу, традицій і віросповідання українців у порівнянні з росіянами чіткіше окреслювалися відмінності між обома народами. До того ж, побіжно акцентувалася увага на схожості українців та

поляків. Врешті-решт, текстовий опис українців носив мажорне забарвлення, що додавало позитиву в його сприйняття тогочасними мешканцями України.

Bibliography

- Balushok, Vasyi & Oliinyk, Maryna. «Vyshyvka na odiazi ukrainsiv: vid davnoi Rusi do modernu (vidpovid suchasnym skeptkykam).» *Narodoznavchi zoshyty* 4 (2022): 798–813.
- Beauplan, Le Sieur de. *Description des contrees du royaume de Pologne contenuës depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie*. Rouen: Jacques Cailloué, 1651.
- Beauplan, Le Sieur de. *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscouie, iusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de viures, et de faire la Guerre*. Rouen: Jacques Cailloué, 1660.
- Beauplan, Le Sieur de. *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscouie, iusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de viures, et de faire la Guerre*. Paris, 1661.
- Beauplan, Le Sieur de. *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscouie, iusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de viures, et de faire la Guerre*. Rouen, 1673.
- Brun, F., trans & notes. *Putevye zapiski Eriha Lassoty, otpravlennoho rimskim imperatorom Rudol'fom II k zaporozhcam v 1594 g.* Sankt-Peterburg: Tipografiya P. P. Merkul'eva, 1873.
- Doroschenko, Dmytro. *Die Ukraine und Deutschland*. München: Ukrainische Freie Universität, 1994.
- Fabri, J. E. *Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische erdbeschreibung, einem kurzen abriß dergeogr. litteratur und einem umständlichen register*. 2 bd. Halle: Hemmerdeschen Buchhandlung, 1784–1785.
- Fabri, J. E. *Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische erdbeschreibung und einem vollständigen register*. Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1790.
- Fabri, J. E. *Handbuch der neuesten Geographie: nebst einer einleitung in die mathematische und physikalische Erdbeschreibung und vollständigem register*. Halle: Hemmerdeschen Buchhandlung, 1787.
- Friebe, Wilhelm Christian. *Ueber Russlands handel, landwirthschaftliche kultur, industrie und produkte Ueber Russlands handel, landwirthschaftliche*

- kultur, industrie und produkte: nebst einigen physischen und statistischen Bemerkungen*, bd. 3: *Die nach dem Schwarzen Meere zu Gelegenen Russischen Provinzen*. Gotha; St. Petersburg; Dittmar: Gerstenberg, 1796.
- Georgi, Iogann Gottlib. *Opisanie obitayushchih, v Rossijskom gosudarstve narodov, takzhe ih zhitejskih obryadov, ver, obyknovenij, zhilishch, odezhd i prochih dostopamyatnostej*, transt. from Germ. 2 p. Sankt-Petersburg: Ivan Glazunov, 1795–1796.
- Georgi, Iogann Gottlib. *Opisanie vsekh, obitayushchih v Rossijskom gosudarstve, narodov i ih zhitejskih obryadov, obyknovenij, odezhd, zhilishch, veroispovedanij i drugih dostopamyatnostej*, transt. from Germ. 4 p. Sankt-Petersburg: Ivan Glazunov; Imp. akad. nauk, 1799.
- Georgi, Iogann Gottlib. *Opisanie vsekh v Rossijskom gosudarstve obitayushchih narodov, takzhe ih zhitejskih obryadov, ver, obyknovenij, zhilishch, odezhd i prochih dostopamyatnostej*, transt. from Germ. 3 p. Sankt-Petersburg: C. W. Miller; Tip. Artiler. i ingener. shlyahet. kadet. corpora, 1776–1777.
- Georgi, Johann Gottlib. *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten*. 4 ausg. St. Petersburg: Carl Wilhelm Müller, 1776–1780.
- Georgi, Johann Gottlib. *Description de toutes les nations de l'Empire de Russie, où l'on exposé leurs moeurs, religions, usages, habitations, habillemens et autres particularités remarquables*, trad. de l'allemand. 3 col. St. Pétersbourg: Charles Guillaume Müller; De l'Imprimerie du Corps des cadets nobles du génie et de l'artillerie, 1776–1777.
- Hammerdörfer, Karl. *Geschichte der Ukrainischen und Saporogischen Kosaken, nebst einigen Nachrichten von der Verfaßung und den Sitten derselben*. Leipzig: Weygandschen Buchhandlung, 1789.
- «HEÓRHI Ivan Ivanovych.» In *Ukrainska radianska entsyklopediia*, 2nd ed., vol. 2: *Boronuvannia — Herheli*, 532. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1978.
- Hrytsak, Yaroslav. *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st.* Kyiv: Geneza, 1996.
- Kappeler, Andreas. *Nerivni braty: ukraintsi ta rosiiany vid serednovichchia do suchasnosti*, transl. from German by V. Kamianets. Chernivtsi: Knyhy — XXI, 2018.
- Plokhii, Serhii. *Brama Yevropy: istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti*, rev. and suppl. ed. Kharkiv: KSD, 2021.
- Potocki, Jan. *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves*. T. 1. Brunswick: Librairie des Ecoles, 1796.
- Scherer, Jean-Benoit. *Annales de la Petite-Russie: ou, Histoire des Cosaques-Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine, ou de la Petite-Russie, depuis leur origine jusqu'à nos jours; suivie d'un abrégé de l'histoire des hettmans des Cosaques, & des pièces justificatives: traduite d'après les manuscrits conservés à Kiow, enrichie de notes*. 2 t. Paris: Cuchet, 1788.

- Schottin, Reinhold, comp. *Tagebuch des Erich Lassota von Steblau: nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet*. Halle: G. Emil Barthel, 1866.
- Schottin, Reinhold, comp. *Das Diarium des Erich Lassota von Steblau: mitgetheilt aus einer Handschrift der v. Gersdorf-Weicha'schen Stiftsbibliothek*. Budissin: Monse, 1854.
- Shamenkov, Serhii. «Obrazy kozakiv ta meshkantsiv hetmanshchyny 1780-kh rokiv — istoriia tsykladu maliunkiv iz rukopysu O. Shafonskoho.» *Strii* 2 (1) (2020): 103–106.
- Shamenkov, Serhii. «Sermiaha, zhupan ta hermiak u harderobi ukrainskykh kozakiv XVII stolittia.» *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy* 7 (2021): 462–471.
- Simonovskij, Petr. *Kratkoe opisanie o kozackom malorossijskom narode i o voennykh ego delakh, sobrannoe iz raznykh istoriy inostrannykh, nemeckoy — Bishenga, latinskoy — Bezol'di, francuzskoy — SHeval'e i rukopisej russkikh, chrez Bunchukovago Tovarithcha Petra Simonovskago, 1765 goda*. Moskva: Universitetskaya tipografiya, 1847.
- Strahtenberg, John von. *An histori-Geographical description of the north and eastern part of Europe and Asia; but more particularly of Russia, Siberia, and Great Tartary; both in their ancient and modern state: together with an entire new polyglot-table of the dialects of 32 tartarian nations: and a vocabulary of the Kalmuck — Mungalian tongue. As also, a large and accurate map of those countries; and variety of cuts, representing Asiatick-Scythian Antiquities*. London: W. Innys and R. Manby, 1736.
- Strahlemberg, Philipp-Johann. *Nueva description Geographica del Imperio Ruso*. Valencia: Francisco Burguete, 1780.
- Strahlenberg, Philipp Johann von. *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, In so weit solches Das Gantze Rußische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer historisch-geographischen beschreibung der alten und neuern zeiten, und vielen anderen unbekannten nachrichten vorgestellet, nebst einer noch niemahls ans licht gegebenen tabula polyglotta von zwey und dreyßigerley arten tartarischer völker sprachen und einem kalmuckischen vocabulario; sonderlich aber eine grossen richtigen land-charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen so die asiatisch-scytische antiquität betreffen*. Stockholm: Selbstverl, 1730.
- Strahlenberg, Philipp Johann von. *Description Historique De L'Empire Russien*. 2 t. Aterdam: Desaint & Saillant, 1757.
- Yakovenko, Natalia. *Dzerkala identychnosti: doslidzh. z istorii uiaavlennia ta idei v Ukraini XVI — pochatku XVIII st.* Kyiv: Laurus, 2012.

Abstract***The Systematics of the Ukrainian and Russian Peoples by German Researcher Johann Gottlieb Georgi in a Comprehensive Ethnographic Description of the Russian Empire in the 18th Century***

The article is devoted to highlighting the peculiarities of the ethnographic systematics of the Ukrainian and Russian peoples in the comprehensive work of the German ethnographer, naturalist, traveller, professor of mineralogy, and member of several European academies of sciences, Johann Gottlieb Georgi, dedicated to the description of the peoples of the Russian Empire in the 18th century. A list of editions containing Georgi's most significant ethnographic work, *Description of All Peoples Living in the Russian State, Their Life Customs, Traditions, Clothing, Dwellings, Religions, and Other Memorable Features*, has been compiled.

The study was conducted based on multi-volume editions printed in German and Russian, which contain information about Ukraine and the lives of Ukrainians who were part of the Russian Empire. The structure and content of both editions were analysed to understand the systematics and scope of descriptions of the Ukrainian and Russian peoples. The chapters of the publications describing the ethnographic characteristics of Ukrainians and Russians were identified. Differences in scope and textual content were found between the original German-language and translated Russian-language editions in terms of the systematics and ethnographic description of Ukrainians and Russians. The main criteria for the systematics of information about the two opposing peoples in both publications were outlined, and conclusions were drawn about the completeness and peculiarities of the ethnographic description.

Keywords: systematics, ethnographic description, Ukrainian people, Russian people, Johann Gottlieb Georgi, Mykhailo Ivanovych Antonovskyi.

